

З ІСТОРІЇ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ СТУДІЙ В УКРАЇНІ (до шістдесятиріччя лінгвістичної дискусії) —

У статті йдеться про лінгвістичну дискусію 1950 р., яка поклала край пануванню «нового вчення про мову» М. Я. Марра, і про розвиток порівняльно-історичного мовознавства в Україні в післядискусійний період.

Ключові слова: лінгвістична дискусія, «нове вчення про мову», компаративістика, порівняльно-історичний метод, етимологія, реконструкція, акцентологія, глотогенез, субстрат.

Доленосні події останніх десятиліть, зміна соціально-політичних парадигм, а також і природна зміна поколінь у суспільстві зумовили недостатню увагу до багатьох моментів ще недавньої нашої історії, не завжди адекватні підходи до них, не завжди правильне розуміння їхнього значення для подальшого життя.

Нині важко повірити, що 60 років тому проблеми мовознавства стояли в центрі уваги не лише лінгвістів, а й усього багатомільйонного населення Союзу РСР. Грузинський лінгвіст академік А. С. Чикобава писав у ті дні: «...питання мови ніколи, за все історичне життя людини, не ставало предметом такого інтересу багатьох мільйонів людей»¹.

Цим подіям передували інші, сумні, навіть трагічні. Упродовж двох десятиліть в Україні, як і в усьому СРСР, у мовознавстві панувало так зване «нове вчення про мову» М. Я. Марра. «Нове вчення» офіційно розглядалося як єдино правильна, марксистська теорія в мовознавстві, і всім лінгвістам рекомендувалося виходити в своїх дослідженнях з її постулатів. Незгода з марризмом, особливо використання порівняльно-історичного методу, який оголошувався проявом ворожої, буржуазної ідеології, суворо засуджувалися — аж до політичних репресій. Як класові вороги були репресовані видатні компаративісти Є. Д. Поливанов, Г. А. Льїнський, О. М. Селищев.

М. Я. Марр, автор «нового вчення про мову», був відомим ученим-сходознавцем (археологом, істориком культури, літературознавцем, лінгвістом) і ще з кінця XIX ст. — викладачем Петербурзького університету. У 1912 р. обраний академіком як видатний кавказознавець, заслуги якого (у тому числі у вірменістиці) високо цінилися не тільки в Росії, а й за кордоном. На початку 20-х років його запрошували зайняти грузинську кафедру в Кембриджі.

Проте, хоча й поліглот, знавець багатьох західних і особливо східних мов, Марр не отримав серйозної теоретичної лінгвістичної підготовки, не володів методом порівняльно-історичних досліджень. Для викладання на факультеті сходознавства, де він навчався і потім викладав сам, було характерне лише практич-

¹ Лит. газ.— 1950.— 14 дек.

не вивчення мов, воно зводилося в основному до вміння читати й розуміти тексти. Тому ідеї Марра про спорідненість різних мов (спочатку грузинсько-семітських, потім картвельсько-семітських та ін.), як і взагалі всі його теоретичні побудови, не були підкріплені лінгвістичними доказами.

Марр розглядав мову як надбудову над матеріальним базисом і як класову категорію. Він визнавав лише стрибкоподібний шлях розвитку мов, що супроводжував революційні зміни в суспільстві, при цьому стверджував, що мови через численні схрещення прямують від багаточисельності до єдиної спільнолюдської мови майбутнього безкласового суспільства.

Шлях схрещення оголошувався єдиним шляхом мовного розвитку, причому вважалося, що внаслідок схрещення виникають нові мови, і кожна з них відповідає певній стадії суспільства. Можливість диференціації мов у минулому заперечувалася, гіпотеза про існування прамов чомусь вважалася расистською, а порівняльно-історичний метод, хоча заслуги його у вивченні історії мов і евристичний потенціал були очевидні, таврувався як ідеологічно ворожий, буржуазний. Натомість для мовознавчих досліджень Марр пропонував свій так званий палеонтологічний метод: вишукування в усіх словах начебто найдавніших коренів *сал*, *бер*, *йон*, *рош*.

Марр виділив цілу окрему мовну сім'ю (на основі кавказьких мов, а потім приєднав до них деякі інші), яку назвав яфетичною і проголосив найдавнішою, сліди саме яфетичних мов пропонувалося відшукувати в усіх давніх і сучасних мовах. У нього є праця, спеціально присвячена українській мові: стаття «Яфетические зори на украинском хуторе», побудована навколо начебто архаїчного кореня *рош* в укр. *рѣхкати* (про свиню).

Серед учнів і послідовників Марра були вчені, яких його ідеї захопили своєю новизною й оригінальністю, вони щиро намагалися опанувати «нове вчення» і застосовувати його в своїх наукових пошуках (проте з часом чимало з них відійшли від марризму), однак були й кар'єристи, що робили собі ім'я на гострій критиці своїх колег, які залишалися на позиціях традиційного мовознавства.

Боротьба за впровадження марризму, що ототожнювався з марксизмом у мовознавстві, особливо загострилася в 40-і роки, у післявоєнний період, коли розгорнувся наступ на всьому ідеологічному фронті, коли засуджувався «космополітизм», ідеологічно ворожими оголошувалися в науці генетика й кібернетика («прислужниці імперіалізму»), а в літературі й культурі — поезія А. Ахматової, Б. Пастернака, творчість багатьох інших талановитих діячів.

Антинаукове, сповнене суперечностей, відірване від практики (а серед практичних проблем гостро стояла потреба створення писемності для багатьох безписемних на той час народів Росії, залучення до грамотності й культури мільйонів людей усіх національностей) псевдомарксистське «нове вчення про мову» гальмувало розвиток мовознавства, завело його в глухий кут. Вихід було запропоновано в травні 1950 р. у вигляді дискусії на сторінках газети «Правда», головного ідеологічного органу країни. Розпочав дискусію грузинський учений акад. А. С. Чикобава, до участі в ній запрошувалися всі лінгвісти.

Про необхідність поліпшення ситуації в мовознавстві свідчить той факт, що після виступу А. С. Чикобави редакція «Правды» одержала понад двісті статей. З них було опубліковано лише 13. Сторінки газети демократично надавалися як прихильникам, так і критикам М. Я. Марра. Сам А. С. Чикобава виступив критично, майже повністю заперечивши всі головні тези маррівського вчення. Ще критичнішою була стаття Б. О. Серебренникова, який наголошував, що концеп-

ція Марра не має жодного відношення до марксизму. На захист Марра виступили його найближчий учень і послідовник І. І. Мещанінов, Ф. П. Філін, М. С. Чемоданов; інші учасники дискусії частково підтримували «нове вчення про мову», критикуючи деякі його тези.

Узяв участь у дискусії й академік Л. А. Булаховський. 13 червня було надруковано його велику статтю «На путях материалистического языкознания», де вчений, незважаючи на великий ризик (адже його виступ міг бути витлумачений як антимарксистський, з усіма наслідками, що з цього випливали), відверто висловив своє критичне ставлення до марризму і гаряче виступив на захист порівняльно-історичного методу.

Через тиждень дискусія несподівано для всіх закінчилася виступом Сталіна, який ще більш несподівано розкритикував марризм, самого Марра назвав вульгаризатором марксизму, а його палеонтологічний метод оцінив як «ворожіння на кавовій гущі».

Виступ Сталіна поклав край як дискусії, так і пануванню марризму. Наслідки дискусії жваво обговорювалися й у наукових колах, на сесіях, конференціях, і в широкій пресі. При цьому дався взнаки культ Сталіна: його статті з мовознавства було оголошено новим словом у марксизмі-ленінізмі, і на деякий час маррівські догми було замінено сталінськими. Проте згодом культ особи було розвінчано, інші події відвернули увагу широких кіл громадськості від лінгвістичних проблем, і розвиток мовознавства ввійшов у спокійне русло². Лінгвісти знову змогли звернутися до попередньої наукової спадщини, праць О. О. Потебні, О. О. Шахматова, інших учених, до праць своїх зарубіжних колег, не тільки критикуючи їх за ідеалізм або теорії, далекі від марксистських. Учені могли, нарешті, використовувати в своїх дослідженнях порівняльно-історичний метод, який мав у вітчизняній лінгвістиці давні й міцні традиції, перервані на десятиліття насильницьким упровадженням «нового вчення про мову».

У Російській імперії перша наукова лінгвістична школа виникла на теренах України, у Харкові, в першій половині XIX ст., і пов'язана з іменами І. І. Срезневського та П. О. Лавровського, а далі з учнями останнього — О. О. Потебнею й М. О. Колосовим. Вони вивчали спорідненість мов, зокрема східнослов'янських, підходили до мовних явищ з історичних позицій, досліджували слов'янські мови в їх еволюції, а лексику — комплексно, у широкому культурному та історичному контексті. Для І. І. Срезневського характерним був насамперед історико-філологічний аналіз давніх текстів, вивчення мовних фактів в історичному розвитку і в зіставленні з іншими мовами³.

Також спочатку в Харківському університеті, а потім у Ніжинському історико-філологічному інституті викладав видатний філолог-славист Григорій Андрійович Ільїнський. Його перу належить «Праславянская грамматика» (Ніжин, 1916), праця, що зберігає своє науково-теоретичне значення й досі. Він укладав етимологічний словник, опублікував низку статей про походження слів у слов'янських мовах.

Особливо глибокий слід в історії російського та українського мовознавства залишив харків'янин О. О. Потебня, наукова спадщина якого містить фундамен-

² Про М. Я. Марра, його «нове вчення про мову», лінгвістичну дискусію 1950 р. і її наслідки див., зокрема, в кн.: *Антатов В. М.* История одного мифа : Марр и марризм.— 2-е изд., доп.— М., 2004.— 284 с.

³ Про діяльність учених Харківської лінгвістичної школи див. у кн.: *Глуценко В. А.* Принципи порівняльно-історичного дослідження в історії українського і російського мовознавства : Харківська лінгвістична школа.— Слов'янськ, 1994.— 68 с.

тальні дослідження історії російської, а також української мов, їхньої фонетики, морфології, особливо синтаксису із залученням даних не тільки слов'янських, а й інших індоєвропейських мов, з філософсько-лінгвістичним осмисленням мовних фактів. Серед іншого О. О. Потебня опублікував чимало етимологій, ще більше їх залишилося не опублікованими в архіві вченого. Для етимологізування особливе значення мають його ідеї щодо семантики, насамперед внутрішньої форми слова⁴.

Для українського мовознавства, зокрема для славістики, визначальною стала та обставина, що ці галузі в середині ХХ ст., у післядискусійний період очолював акад. Л. А. Булаховський, який був вихований на кращих традиціях вітчизняної науки про мову. Він навчався в Харківському університеті на початку ХХ ст., коли там ще була жива пам'ять про О. О. Потебню (не випадково згодом за ініціативою Леоніда Арсенійовича ім'я О. О. Потебні було присвоєно керованому ним Інституту мовознавства), так само не випадково Л. А. Булаховський поїхав з Харкова до Петрограда у важкому 1916 році складати магістерський іспит О. О. Шахматову.

Наукова діяльність Л. А. Булаховського багатогранна й багатофункціональна. Наукові дослідження в нього завжди йшли паралельно з викладанням різних мовних курсів в університетах — Пермському і Томському (1917–1921 рр.), Харківському (1921–1941 рр.) та Київському (1944–1960 рр.); під час війни, в евакуації він викладав також у Московському університеті (1943 р.). Курси були різні — загальне мовознавство, сучасна російська та українська мови, їхня історія, історія літературних мов. Людина сильної творчої думки, Л. А. Булаховський готував їх як оригінальні, із залученням нового великого матеріалу. Вони містили цікаві спостереження та ідеї і з часом були реалізовані автором також у вигляді монографій, серій статей тощо.

Проте для Булаховського-дослідника найбільш характерна порівняльно-історична проблематика. Саме їй присвячено його численні акцентологічні розвідки (вони становлять два томи «Вибраних праць») та праці з порівняльно-історичної лексикології. І саме за них його гостро критикували і на початку 30-х років і далі, і наприкінці 40-х; статті не приймалися до друку, а, наприклад, статтю, підготовлену для збірника «Памяти Л. В. Щербы» (М., 1946), редакція повернула авторові на стадії верстки. Учений чудом не потрапив під репресії, але, як свідчить його стаття, надрукована на сторінках «Правды» в ході дискусії, залишався вірним своїм поглядам.

У 50-і роки Л. А. Булаховський був найвидатнішим славістом-компаративістом не тільки в Україні, а й в усьому СРСР, і тому при обговоренні в Москві після дискусії перспектив і планів подальшої роботи в галузі мовознавства саме на нього було покладено створення таких важливих праць, як порівняльна граматики слов'янських мов та етимологічний словник.

Ці фундаментальні праці могли бути тільки колективними, отже, необхідно було готувати відповідні кадри. Колись, на початку своєї викладацької кар'єри, Леонід Арсенійович серед іншого читав курс порівняльної граматики слов'янських мов. У 1921 р. в Томському університеті було навіть надруковано (на ротاپринті) посібник до цього курсу; читав учений цей складний курс і харківським студентам (між собою вони називали його «булахівщина» і відвідували неохоче, на лекціях бувало лише по 2–3 слухачі, хоча на інші лекції Леоніда

⁴ З великої літератури про О. О. Потебню див., напр.: *Булаховский Л. А.* Александр Афанасьевич Потебня (к шестидесятилетию со дня смерти). — К., 1952. — 45 с.

Арсенійовича, зокрема із загального мовознавства, приходили студенти з нефілологічних факультетів).

У 50-і роки в Київському університеті Л. А. Булаховський читав історію чеської мови з елементами порівняльної фонетики і граматики. Був і інший шлях підготовки компаративістів. Наприклад, О. С. Мельничук, студентське життя якого закінчилося ще 1947 р., самотужки читав і конспектував праці класиків славістів-компаративістів Ф. Міклошича, В. Вондрака та ін., вивчав слов'янські й неслов'янські мови.

На кінець 50-х років сформувалася група молодих славістів, які й приступили до написання проспекту «Вступу до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов», — так було вирішено назвати порівняльну граматику. Однак 1961 р. Л. А. Булаховський пішов з життя, і українську компаративістику очолив тоді ще молодий кандидат наук О. С. Мельничук.

Незабаром «Вступ» було закінчено (вийшов друком 1966 р.). Це була ґрунтовна праця, в якій послідовно й системно викладалася історія фонетики, граматики (у тому числі й синтаксису), словотвору та лексики слов'янських мов від ранньопраслов'янської доби до сучасного стану. Автори намагалися максимально використати досягнення порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов попередніми дослідниками (як вітчизняними, так і зарубіжними) й самі досліджували мовні факти, зокрема українські. Цілковитим оригінальним був написаний О. С. Мельничуком розділ «Синтаксис».

Коли після дискусії 1950 р. обговорювали достоїнства й недоліки реабілітованого порівняльно-історичного методу, зазначалося, що він, заснований на врахуванні звукових відповідностей і законів, не може застосовуватися для вивчення синтаксичних явищ. Однак О. С. Мельничук і теоретично обґрунтував доцільність використання порівняльно-історичного методу в дослідженні синтаксису (особливо поєднавши його з методом внутрішньої реконструкції), і на практиці довів це спробою реконструювати навіть для індоєвропейської прамови і структурні типи речень, і синтаксичну структуру речення як такого, і засоби вираження синтаксичних відношень. У розширеному вигляді О. С. Мельничук видав цей розділ окремою книжкою («Розвиток структури слов'янського речення». — К., 1966), його ж перед тим поклав в основу докторської дисертації (захистив у 1964 р.).

Відкривається «Вступ» розділом «Загальні питання порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов», який знайомить читачів із слов'янськими мовами, їх поширенням, писемністю, деякими особливостями, спорідненістю між собою і з іншими індоєвропейськими, зокрема балтійськими мовами. Спеціальний підрозділ розповідає про порівняльно-історичне вивчення слов'янських мов і його значення для відтворення найдавніших рис мови і глибшого розуміння мовних процесів.

На «Вступ» покладалися значні надії в плані піднесення рівня викладання мовних дисциплін у вищих навчальних закладах. Очевидно, він відіграв і продовжує відігравати свою позитивну роль, але досвід показує, що викладачі використовують його в своїй роботі менше, ніж він на те заслуговує.

Після закінчення написання «Вступу» в основному той самий колектив, що вже набув певного досвіду в галузі компаративістики, приступив до створення «Етимологічного словника української мови». Безпосередньому укладанню передувала значна підготовка: вироблення принципів укладання та інструкції для укладачів, обговорення реєстру всього словника, створення допоміжних карток (бібліографічної, ботанічної, антропонімів) і т. ін.

Із самого початку О. С. Мельничук орієнтувався на якнайповніший реєстр: при його обговоренні використовувалися матеріали 22 словників, перекладних та діалектних; згодом їх список поповнювався новими надходженнями.

Завдяки чіткій організації роботи укладання словника було завершено вже в 70-і роки, однак його редагування й надрукування розтяглося на кілька десятиліть. Перший том ЕСУМ було надруковано 1982 р., за ним вийшли другий (1985 р.) і третій (1989 р.) томи, але далі переданий до видавництва четвертий том пролежав там понад десять років і побачив світ лише в новому тисячолітті (у 2003 р.).

Незважаючи на перерву в надрукуванні, О. С. Мельничук продовжував редагувати словник — він був його відповідальним редактором (інші члени редколегії виконували допоміжну роль — готували матеріали до редагування, остаточно ж їх обробку Олександр Савич проводив сам). За четвертим томом було відредаговано п'ятий і частково шостий томи, але надрукованими їх (як і четвертий) О. С. Мельничук уже не побачив: 1997 р. його не стало.

Незабаром шостий том (літери У — Я) вийде з друку; сьомий том семитомного видання міститиме індекси всіх мов (близько 300), використовуваних укладачами при етимологізуванні.

Оскільки надрукування «Етимологічного словника української мови» наближається до завершення, уже можна дати йому попередню характеристику. Насамперед на сьогодні ЕСУМ є найповнішим зібранням української лексики, до того ж певним чином систематизованої й опрацьованої. У систематизації мовного матеріалу використано гніздовий підхід. Це стосується передусім похідних від кореня чи основи реєстрового слова: щоб не етимологізувати кожне слово, наявне в мові, етимологія в ЕСУМ подається лише до одного з етимологічно споріднених слів. Воно й виділене як реєстрове. Як правило, це найпоширеніше або найменш обтяжене словотвірними формантами ім'я або дієслово. Усі похідні від нього подаються під реєстром. Таке етимологічно-словотвірне гніздо може складатися з кількох десятків, а іноді й сотень споріднених лексем (див., наприклад, дієслова *брати, знати, дати, жити, міти, робити, сіпати, сіяти*, іменники *рид, риг, рука, сіль*, прикметники *білий, молодий* і багато інших).

Якщо форма або семантика певного похідного потребує пояснень, коментарів, воно виділяється як реєстрове, але глибока етимологія при ньому не подається: ремаркою *див.* або *Див. це* читач словника відсилається до основного реєстрового слова: *кóхля* — *див. хóхля, рувáти* — *див. рúти; відрó...* — *Див. ще водá; гіркíий ... Див. ще горíти.* Етимологічно споріднені слова, особливо при віддаленій або непевній спорідненості, може об'єднувати і ремарка *Пор.: корíти ...* — *Пор. кáра; спíця ...* — *Пор. стеблó.*

Такі ж відсилання є і при запозиченнях. Тут вони можуть свідчити про спорідненість коренів у запозичених словах зі слов'янськими (як, наприклад, у таких випадках: *áйсберг...* *Див. ще бéрег; гіпнóз ...* — *Див. ще сон, спáти*) або про спорідненість слів, запозичених в українську мову з різних джерел (мов): *актóр...* — *Див. ще агéнт, кáрта ...* — *Пор. хáртія, чартізм.* І при питомих українських (слов'янського походження) словах, і при запозиченнях відсилання можуть бути численними: *сидíти ...* — *Пор. садíти, сáжа, сáло, селó, сусід; спéція...* — *Див. ще аспéкт.* — *Пор. конспéкт, перспектíва, проспéкт, респéкт, спектр, спекуляція, спец, специфіка.* У всіх випадках ремарки об'єднують в одне гніздо етимологічно споріднені утворення.

В ЕСУМ не тільки зафіксовано в реєстрі й під реєстром, а й уперше проетимологізовано велику кількість українських, зокрема діалектних, слів і тим самим їх уведено в обіг при подальшому етимологізуванні слов'янської лексики.

Для запозичень зі споріднених і неспоріднених мов зазначається джерело запозичення й нерідко етимологізується слово в мові-джерелі, і тоді зрозумілішими стають його зв'язки зі спорідненими слов'янськими й неслов'янськими коренями, виявляються зворотні запозичення, тобто слова, що були запозичені колись з української чи іншої слов'янської сусідньою мовою, а потім знову повернулися в українську вже в новій формі: укр. діал. *цїмбор* «товариш, приятель» запозичене з угорської мови, де виявляється слов'янським за походженням: з давнього *soprogъ* < *sъprogъ*; укр. діал. *сусуяк* «кукурудзосховище» походить з молд. *сысыяк* (*сєсяк*, рум. *sisiak* «т. с.»), запозиченого з укр. *сусік* «засік» або болг. *сѣсек* «амбар»).

«Етимологічний словник української мови» відбиває сучасний стан етимологічного дослідження слов'янської лексики. У ньому враховані досягнення компаративістів у реконструкції давніх праформ⁵ і матеріали етимологічних словників окремих слов'янських мов — російської⁶, білоруської⁷, польської⁸, чеської⁹, верхньолужицької (нижньолужицької)¹⁰, болгарської¹¹, сербської¹², словенської¹³. Використовувалися також варті уваги етимологічні гіпотези, запропоновані в журнальних статтях та монографіях різних періодів. Етимологізування запозичень потребувало широкого використання етимологічних словників відповідних мов — латинської, давньогрецької, германських, французької, угорської тощо.

На жаль, далеко не всі слова в ЕСУМ проетимологізовані. Чимало з них мають визначення «неясне». Отже, залишається великий простір для їхнього етимологічного опрацювання, а також для уточнення й удосконалення багатьох існуючих етимологій. Адже кожна етимологія — то гіпотеза, більш або менш прийнятна, але гіпотеза. З поглибленням наших знань про мовні процеси, формальну структуру й семантику слова існуючі гіпотези уточнюватимуться. Величезний мовний матеріал, що міститься в ЕСУМ, може бути використаний і для подальшої поглибленої систематизації за різними критеріями й принципами, у

⁵ Насамперед у працях: *Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд* / Под ред. О. Н. Трубачева. — М., 1974–2009. — Вып. 1–33 та *Słownik prasłowiański* / Oprac. przez zespół zakładu słowianoznawstwa PAN pod red. Fr. Sławskiego. — Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1974–2009. — Т. 1–7.

⁶ *Горяев Н. В.* Сравнительный этимологический словарь русского языка. — Тифлис, 1896. — 451 + XL + LXII с.; *Преображенский А. Г.* Этимологический словарь русского языка. — М., 1959. — Т. 1–2; *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. — М., 1964–1973. — Т. 1–4.

⁷ *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.* — Мінск, 1978–2005. — Т. 1–10.

⁸ *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. — Kraków, 1927. — 805 s.; *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego. — Kraków, 1952–1978. — Т. 1–5.

⁹ *Holub J., Kopečný F.* Etymologický slovník jazyka českého. — Praha, 1952. — 575 s.; *Holub J., Lyer S.* Stručný etymologický slovník jazyka českého. — 2-e vyd. — Praha, 1978. — 525 s.; *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého. — Praha, 1968. — 864 s.

¹⁰ *Schuster-Sewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. — Bautzen, 1978–1989. — Bd 1–24.

¹¹ *Младенов С.* Етимологічески и правописен речник на българския книжовен език. — София [1941]. — 704 с.; *Български етимологичен речник.* — София, 1971–2002. — Т. 1–6.

¹² *Škok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. — Zagreb, 1971–1973. — Knj. 1–3.

¹³ *Bezljaj F.* Etymološki slovar slovenskega jezika. — Ljubljana, 1976–2005. — Knj. 1–4.

тому числі й у плані виділення гнізд різного рівня етимологічно споріднених слів, що також сприятиме удосконаленню багатьох етимологій.

Опрацювання етимологічних статей підвело вчених до думки про необхідність мати «Етимологічний словник суфіксів української мови». Нині такий словник уперше в історії славістики укладений і готується до друку.

Акад. Л. А. Булаховський колись висловив думку, що порівняльно-історичний метод належить до тих дослідницьких інструментів, які загострюються й шліфуються в процесі їхнього використання. О. С. Мельничук уже продемонстрував справедливість цієї думки своїм порівняльно-історичним дослідженням слов'янського синтаксису. Він же чимало зробив для утвердження гніздового підходу у вивченні слов'янської лексики: його праці, присвячені кореням *kes- і *цеі-, є у вітчизняному мовознавстві одними з перших у цьому плані¹⁴.

Багаторічне заглиблення О. С. Мельничука в етимологізування, у лексику й словотвір, у семантичні переходи й фонетичні процеси, у динаміку мовного розвитку дали вченому можливість побачити спільні риси не тільки в споріднених мовах, а й у тих, які досі розглядалися як належні до інших сімей, і на цій підставі обґрунтувати концепцію спорідненості всіх мов світу¹⁵. Відкритий дослідником шлях є перспективним, при подальших дослідженнях у цій галузі він може привести до нових здобутків порівняльно-історичного мовознавства.

У ті самі 60-і роки, коли було написано «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» і розпочато укладання «Етимологічного словника української мови», в Україні з'явилися компаративісти, здатні виконувати порівняльно-історичні дослідження також в інших галузях, зокрема в акцентології. Свою першу велику працю «Історія акцентуації іменників а-основ української мови» написав і в 1967 році захистив як кандидатську дисертацію молодий дослідник В. Г. Складенко. Надалі все його творче життя присвячене дослідженням, головним чином, історії українського наголосу, проблемам праслов'янської та балто-слов'янської акцентології. Віталій Григорович не тільки досконало засвоїв методи дослідження давнього й сучасного наголосу, розроблені його попередниками, насамперед Л. А. Булаховським, І. Огієнком, З. М. Веселовською, а й удосконалив їх.

Перша фундаментальна монографія В. Г. Складенка «Праслов'янська акцентологія» (К., 1998) присвячена реконструкції пізньопраслов'янської акцентної системи, в якій наголос був тісно пов'язаний з інтонацією слова. Однаково схильний як до аналізу, так і до синтезу й особливо до системного, детального й всеохоплюючого аналізу мовного матеріалу, Віталій Григорович викладає в цій праці свій погляд на систему давніх акцентних відношень, на походження й розвиток праслов'янських інтонацій та акцентних парадигм. Оскільки ці складні відношення не залишалися незмінними, вони розглядаються автором у динаміці. Особливу увагу приділено природі балто-слов'янських та праслов'янських інтонацій, адже саме з ними великою мірою пов'язані акцентологічні процеси та явища праслов'янської доби. Запропонована акад. В. Г. Складенком теорія є оригінальною, відмінною від тих, що пропонувалися його попередниками й сучасними дослідниками (Л. А. Булаховським, В. А. Дібо, В. В. Колесовим та ін.).

¹⁴ Корень *kes- і его разновидности в лексике славянских и других индоевропейских языков // *Этимология*. 1966. — М., 1968. — С. 194–240; *Этимологическое гнездо с корнем *цеі-* в славянских и других индоевропейских языках : Докл. на VII Междунар. съезде славистов (Загреб ; Любляна, 1978). — К., 1978. — 16 с.

¹⁵ Див.: Мельничук А. С. О всеобщем родстве языков мира // *Вопр. языкознания*. — 1991. — № 2. — С. 27–42; № 3. — С. 46–65.

Природним продовженням першої фундаментальної монографії стала друга — «Історія українського наголосу: Іменник» (К., 2006), у якій автор простежив лінії розвитку праслов'янської акцентної системи в наступні історичні епохи — уже на українському ґрунті. Дослідження побудоване за матеріалами українських акцентованих пам'яток, старих і нових словників, у тому числі й діалектних, творів художньої літератури, зокрема поетичних, де ритм підказує наголоси. В. Г. Складенко виділяє кілька провідних тенденцій розвитку українського наголосу і серед них — тенденцію до акцентного протиставлення форм однини і множини, тенденцію вирівнювання, уодноманітнення наголосу в різних відмінках того самого числа тощо. Обидві праці зробили ім'я В. Г. Складенка добре відомим у колі славістів-компаративістів, насамперед акцентологів.

Робота укладача (перу В. Г. Складенка належить понад 2,5 тисячі етимологічних статей), а потім редактора «Етимологічного словника української мови» сприяла розкриттю таланту вченого як етимолога. Дослідника приваблюють слова, особливо складні для етимологізування, щодо походження яких висловлювалися різні гіпотези. Детально розібравши й розкритикувавши існуючі версії, В. Г. Складенко пропонує свою, більш прийнятну й обґрунтовану. Зокрема, сказав своє вагоме слово В. Г. Складенко в давній дискусії щодо історії назв *Русь* і *варяги*. Цій проблемі, яка здавна привертає увагу дослідників, присвячена його монографія «Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження» (К., 2006). Уважно розглянувши всі докази на користь існуючих теорій, у тому числі й скандинавської (норманської), учений викладає свою концепцію виникнення цих назв, заперечуючи їх скандинавське походження й обґрунтовуючи зв'язок із середовищем прибалтійських слов'ян, де виділяються кельтські елементи.

Близькою до етимологізування є інтерпретація так званих «темних місць» у славетній пам'ятці «Слово о полку Ігоревім». Знову дослідник береться за вирішення завдань, які давно стоять у центрі наукових пошуків, мають велику літературу, але й досі залишаються без надійних рішень. Він розглядає 41 «темне місце» і кожне з них прочитує й витлумачує по-новому і, як завжди, переконливо. Очевидно, досвід етимолога відіграв при цьому не останню роль (пор. коментарі до фрагментів «растѣкашеться мыслію по древу», «свисть звѣринъ въ стазби» та ін.).

Низку статей В. Г. Складенка під назвою «Етимологічні розвідки» (вийшло друком 9 статей) присвячено етимологіям цілого ряду неясних слів (*зубр, коровай, краса, лагода, лад, ласиця, ластівка, настіж, невіста, омела, навук, пазуха, пазур, рай, стегно, чоловік* та ін.).

У 2003 р. В. Г. Складенка, який став на чолі української компаративістики, обрано академіком НАН України. Нині він, продовжуючи так само фундаментально й системно опрацьовувати історію наголошення дієслівних форм в українській мові, як це раніше він зробив з іменниковими, керує роботою цілої виплеканої ним школи акцентологів, де досліджуються закономірності й особливості наголошення різних частин мови в сучасній мові та окремі фрагменти історії української акцентної системи¹⁶.

Визначний внесок у порівняльно-історичне вивчення української лексики зробив Григорій Петрович Півторак, насамперед як співавтор і співредактор

¹⁶ Див., наприклад: *Винницький В. М.* Українська акцентна система : Становлення, розвиток : Дис. ... д-ра філол. наук.— Л., 2002.— 578 с.; *Задорожний В. Б.* Історія наголошування похідних прикметників української мови : Дис. ... канд. філол. наук.— К., 1991.— 241 с.; *Гальчук І. Ю.* Історія акцентуації суфіксальних іменників чоловічого роду в українській мові : Дис. ... канд. філол. наук.— К., 1999.— 178 с.

«Етимологічного словника української мови». До групи укладачів ЕСУМ він входив із самого початку її формування і є співавтором майже всіх томів словника. Його внесок у розроблення етимологій становить близько 3,5 тисяч. Починаючи з 4-го тому, Григорій Петрович — член редакційної колегії; особливо складною й відповідальною є ця роль у 6-му томі, де він також і співавтор.

Для стилю Г. П. Півторака як етимолога, так само, як і для дослідника в усіх інших галузях, характерні максимальна увага до якнайширшого діапазону мовного матеріалу, зважений і відповідальний підхід до нього, детальний, висококомпетентний його аналіз і всебічно обґрунтовані висновки.

З розповідями про походження та історію слів *калина*¹⁷, *хор*, *хорей*, *хореографія*¹⁸, *верста*, *верства*¹⁹ та ін., а також власних імен людей (*Анастасія*, *Анатолій*, *Архип*²⁰, *Харитон*, *Харитина*, *Флорентій*, *Фрол*²¹ та ін.) учений виступав на сторінках видань «Рідне слово» та «Культура слова». Розповіді про антропоніми утворили згодом цілий розділ «З історії власних імен» у виданні: «Культура української мови: Довідник» (К., 1990).

Цікавою і потрібною як для українського, так і для білоруського та російського мовознавства є монографія Г. П. Півторака «Морфологія інфінітива в східнослов'янських мовах (Порівняльно-історичний нарис)» (К., 1974). Автор простежує історію цієї колись іменної, але вже віддавна дієслівної форми за писемними пам'ятками, народними говорами та сучасними художніми творами всіх трьох мов, виявляє як стародавні, так і новіші її риси.

Проте головним полем діяльності вченого стала вкрай актуальна наприкінці ХХ століття проблематика етно- та глотогенезу східних слов'ян. До неї Г. П. Півторак був готовий як ніхто інший: його фахом за студентською підготовкою була не тільки філологія, а й історія та археологія, а за аспірантською — білоруська мова, яку він досконало вивчив за два роки перебування в Мінську й захистивши там написану білоруською мовою кандидатську дисертацію.

Східнослов'янський глотогенез традиційно був сферою наукових інтересів російських дослідників, у ХХ ст. — насамперед Ф. П. Філіна, Г. О. Хабургаєва та ін., які оперували, головню, матеріалами російської, менше використовуючи дані інших східнослов'янських мов.

Широко залучені Г. П. Півтораком діалектні й історичні матеріали української та білоруської мов у його фундаментальному дослідженні «Формування і діалектна диференціація східнослов'янського етномовного ареалу до XIII ст. (історико-фонетичний нарис)» (у 1989 р. захищеному як докторська дисертація), доповнені даними історії, археології, антропології, а також етнографії та фольклористики, підвели його до нових висновків. Дослідження давніх станів та процесів, пов'язаних з проблемами діалектного членування праслов'янської мови пізнього періоду, розселенням і взаєминами деревлян, полян, інших східнослов'янських племен ґрунтувалося на реконструкціях давніх фонетичних рухів і перетворень. Учений викладає свою концепцію формування трьох східнослов'янських народів, причин, хронології й територіального поширення процесів, які розмежували колишні племена й пізніші угруповання. Як показало до-

¹⁷ До етимології слова *каліна* // Мовознавство. — 1967. — № 4. — С. 83–85.

¹⁸ З історії слів *хор*, *хорей*, *хореографія* // Рідне слово. — 1974. — Вип. 9. — С. 48–53.

¹⁹ З історії слів *верста*, *верства* // Культура слова. — 1979. — Вип. 16. — С. 41–44.

²⁰ З історії власних імен людей: *Анастасія*, *Анатолій*, *Архип* // Там же. — 1980. — Вип. 18. — С. 51–53.

²¹ З історії власних імен людей: *Харитон*, *Харитина*, *Флорентій*, *Фрол* // Там же. — 1981. — Вип. 20. — С. 84–85.

слідження, ізоглоси окремих фонетичних рис нерідко збігаються з територією розселення певних племінних союзів.

Багаторічні глибокі дослідження в галузі давньої й найдавнішої історії східних слов'ян озброїли Г. П. Півторака для написання двох дуже важливих для нашого сучасного життя монографій: «Українці: звідки ми і наша мова» (К., 1993) і «Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи й правда про трьох братів слов'янських зі спільної колиски» (К., 2001; 2-е вид. К., 2004). Ці праці дали громадянам незалежної України правдиву інформацію про обставини й час походження українського народу та української мови. Нині, коли з'являються численні фантастичні, псевдонаукові й псевдопатріотичні «теорії» про історію українського етносу, ця науково обґрунтована інформація є вкрай важливою.

Невтомного дослідника рідної української мови в її давніх і новітніх культурних зв'язках з білоруською і російською Г. П. Півторака у 1997 р. було обрано членом-кореспондентом, а в 2009 р. — академіком НАН України. Нині він продовжує свою плідну діяльність як учений, викладач, культурний і громадський діяч.

О. Б. Ткаченко, як і О. С. Мельничук, опанував теорію й практику компаративістики в основному самотужки, і для нього етимологізування стало рідною стихією ще до того, як розпочалося укладання «Етимологічного словника української мови». Наприкінці 50-х років він друкував статті про походження назв деяких населених пунктів (*Зборів, Тернопіль, Остапівці*), антропонімів (*Климент, Мирон* та ін.), апелятивів (*ковдра, кучугура* та ін.)²², *вудка, бентежити, картати* та ін.²³ Цікавило його й походження назви *Русь*²⁴.

Орест Борисович є одним зі співавторів «Вступу до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов», де йому в розділі «Словотвір» належить підрозділ «Дієслово». Тут розглядаються основні особливості праслов'янського дієслівного словотвору порівняно з індоєвропейським і система дієслівного словотвору праслов'янського періоду (нетематичні, тематичні та кореневі основи, основи різних дієслівних форм, префіксація, видоутворення тощо), видозміни та взаємодія різних дієслівних основ упродовж тривалого часу, основні тенденції розвитку дієслівного словотвору в окремих слов'янських мовах.

В «Етимологічному словнику української мови» О. Б. Ткаченко не тільки співавтор, а й член редакційної колегії усіх шести томів. Крім етимологічних розробок, належних йому в кожному томі за попереднім розподілом матеріалу, він є автором ще багатьох етимологій, запропонованих ним у процесі редагування як кращі версії порівняно з авторськими.

Хоча за університетською освітою Орест Борисович є україністом, аспірантську підготовку він проходив у акад. Л. А. Булаховського як славіст (полоніст). Прагнення максимально розширити коло досліджуваних мов характерне для всього творчого шляху вченого. Крім слов'янських мов, до кола його інтересів належать також мови германські, романські, балтійські, гебрайська та їдиш.

²² Етимологія деяких слів (*Зборів, Тернопіль, Остапівці, Климент, Мирон, Прокіп, Федір, Лариса, Текля, ковдра, кучугура, ровер, піклування*) // Укр. мова в шк.— 1958.— № 4.— С. 72–74.

²³ Етимологія слів (*вудка, бентежити, картати, лецата, потурати, примха*) // Там же.— 1959.— № 2.— С. 65–67.

²⁴ Про походження назви *Русь* // Там же.— 1959.— № 6.— С. 64–66. До цієї назви О. Б. Ткаченко повернувся й пізніше в статті: Кілька міркувань стосовно назви *Русь* і її початкового застосування // Мови європейського культурного ареалу: Розвиток і взаємодія (Пам'яті проф. Ю. О. Жлуктенка).— К., 1995.— С. 66–70.

У 70-х роках О. Б. Ткаченко звернувся до фіно-угорських мов і в 1982 р. захистив докторську дисертацію «Зіставно-історична фразеологія слов'янських і фіно-угорських мов». У 1979 р. вийшла з друку його монографія на ту саму тему, згодом перевидана в Угорщині під назвою «По следам исчезнувших языков (сопоставительно-историческая (историко-типологическая) фразеология славянских и финно-угорских языков)» (Ньиредхаза, 2002).

У цій фундаментальній праці обґрунтовано новий метод дослідження — зіставно-історичний, або історико-типологічний, що поєднує порівняльно-історичний та зіставно-типологічний методи в ареальних дослідженнях; метод дозволяє встановити походження мовних фактів, джерела яких іншими методами не встановлюються.

Вивчення давніх фіно-угро-слов'янських контактів привело дослідника до проблем субстрату і субстратних мов. Їм присвячена монографія «Очерки теории языкового субстрата» (К., 1989). Дальші активні пошуки були спрямовані на реконструкцію дослов'янських субстратних мов і їх елементів у слов'янських мовах.

На основі російських діалектів учений реконструював чимало елементів ніни мертвої мерянської мови, з якою проторосійські говірки тривалий час перебували в ареальному контакті²⁵. Зацікавили дослідника й етимології інших фіно-угорських мов²⁶.

Глибокими й змістовними є й інші численні дослідження О. Б. Ткаченка, присвячені, зокрема, низці теоретичних лінгвістичних проблем, як, наприклад, мовної стійкості, соціолінгвістичної класифікації мов, мовно-ментальної своєрідності тощо.

Оригінальні, новаторські праці члена-кореспондента НАН України О. Б. Ткаченка зробили його ім'я відомим далеко за межами України — як славістам, так і фіно-угрознавцям та лінгвістам-теоретикам.

Свій внесок у розвиток української компаративістики зробили й інші співавтори «Вступу до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» та «Етимологічного словника української мови». Так, В. Т. Коломієць є автором книжки «Происхождение общеславянских названий рыб» (К., 1983); Т. Б. Лукінова написала працю «Числівники в слов'янських мовах: Порівняльно-історичний нарис» (К., 2000). А. П. Критенкові належить змістовний розділ «Лексика» у «Вступі...», де розглядаються окремо індоевропейський і балто-слов'янський шари праслов'янської лексики, подано характеристику лексики окремих слов'янських мов. Готуючи матеріали ЕСУМ до друку, хорошу школу пройшла талановита дослідниця Т. О. Черниш, нині автор фундаментальної монографії «Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід)» (К., 2003). Є праці з порівняльно-історичного мовознавства також у професорів О. Д. Пономарева, Н. П. Романової, І. А. Стоянова.

²⁵ Див., зокрема: *Ткаченко О. Б.* Мерянський язык.— К., 1985.— 207 с.; *Ткаченко О. Б.* Проблемы и принципы реконструкции лексики дославянских субстратных языков // *Этимология*. 1984.— М., 1986.— С. 202–205; *Ткаченко О. Б.* Merianica. К периодизации мерянского языка // *Сов. финно-угроведение*.— 1987.— № 1.— С. 13–18; *Ткаченко О. Б.* Проблема реконструкции мерянского языка // *Материалы VI Международного конгресса финно-угроведов*.— М., 1990.— Т. 2.— С. 190–192. Найповніше дослідження, пов'язані з реконструкцією мерянської мови, представлені в книзі: *Ткаченко О. Б.* Исследования по мерянскому языку.— Кострома, 2007.— 351 с.

²⁶ Див., напр.: *Ткаченко О. Б.* Вопросы мордовской этимологии // *Вопросы финно-угроведения. Языковедение: Тез. докл. на Всесоюз. конф. финно-угроведов*.— Сыктывкар, 1979.— С. 70.

Із порівняльно-історичними розвідками виступали й інші вчені — член-кор. НАН України В. В. Німчук, проф. П. Ю. Гриценко, викладачі вищих навчальних закладів України член-кор. НАН України Ю. О. Карпенко, проф. Є. С. Отін, О. І. Лліаді; вдумливим істориком компаративістики в Україні є В. А. Глущенко.

Паралельно з етимологічними, акцентологічними, іншими дослідженнями в Інституті продовжується ґрунтовне опрацювання ономастичної лексики. Започаткував ономастичні дослідження в Україні кандидат філологічних наук К. К. Цілуйко. Ще наприкінці 40-х років він ініціював вивчення спочатку топонімії, а згодом гідронімії. Навколо нього в Інституті мовознавства поступово сформувалася невелика група ономастів. Розпочали із збирання матеріалів, їхнього лінгво-історико-географічного опрацювання. Робота виявилася потрібною й корисною для багатьох галузей науки й культури. У 1958 р. було створено Ономастичну комісію при Президії АН УРСР. Першою великою працею ономастів став «Словник гідронімів України» (вийшов друком 1979 р.) — повний реєстр назв водоймищ, що містив також різноманітну інформацію, у тому числі й про фіксацію гідронімів у пам'ятках. Активну участь брали ономасти Інституту й у підготовці багатотомної «Історії міст і сіл України» (публікувалася у 1967–1974 рр.).

Порівняльно-історичне вивчення гідронімів України пов'язане з іменем кандидата філологічних наук О. С. Стрижака, автора праць монографічного характеру «Назви річок Полтавщини» (К., 1963), «Про що розповідають географічні назви» (К., 1967), «Назви річок Запоріжжя й Херсонщини (Нижньонадніпрянське Лівобережжя)» (К., 1967) та ін.

У 70–80-х роках, за рекомендацією I Міжнародної ономастичної конференції (М., 1976), ономасти Інституту працювали над «Етимологічним словником літописних географічних назв Південної Русі» (опублікований у 1985 р.).

Етимологічним дослідженням гідронімів цілих водних басейнів України пізніше було присвячено низку змістовних монографій: *Желєзняк І. М.* «Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпрянського Правобережжя» (К., 1987); *Карпенко О. П.* «Гідронімікон Центрального Полісся» (К., 2003); *Шульгач В. П.* «Гідронімія басейну Стиру» (К., 1993). Не тільки гідронімія, а й ойконімія України досліджувалися в колективних монографіях і збірниках, що готуються ономастами Інституту української мови: «Ономастика України I тисячоліття нашої ери» (К., 1992); «Ономастика України та етоногенез східних слов'ян» (К., 1998); «Ономастика Полісся» (К., 1999). У новому тисячолітті виходить щорічник «Студії з ономастики та етимології», що засвідчує дальше розширення й поглиблення дослідницької проблематики українських ономастів.

Новим словом не тільки для українського мовознавства стали праці доктора філологічних наук В. П. Шульгача, пов'язані з реконструкцією праслов'янського ономастичного фонду («Праслов'янський гідронімічний фонд (фрагмент реконструкції)». — К., 1998. — 368 с.; «Нариси з праслов'янської антропонімії». — К., 2008. — 413 с.).

У 1961–1982 рр. у групі ономастики працював А. П. Непокупний. Він є співавтором «Словника гідронімів України» (1979), колективних монографій «Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках» (К., 1981), «Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст.» («Реєстри всього Війська Запорізького 1649 р. і мовно-територіальні контакти») (К., 1989). Ономастичний матеріал — гідроніми, антропоніми — постійно були об'єктом його уваги і в монографіях, і в численних статтях.

У 1981–2006 рр. А. П. Непокупний очолював Українську ономастичну комісію. Проте ім'я А. П. Непокупного-вченого за всієї широти його наукових інтересів відоме насамперед як балтиста. Під час навчання в аспірантурі він (останній аспірант Л. А. Булаховського), русист за університетською освітою, захопився балто-слов'янською проблематикою, самотужки вивчив литовську мову і кандидатську дисертацію присвятив проблемам балтійського субстрату в слов'янських мовах. Дослідження опубліковано у вигляді монографії «Ареальные аспекты балто-славянских языковых отношений» (К., 1964), на яку схвальними рецензіями відгукнулися литовські колеги, у тому числі й відомий лінгвіст В. Мажюліс.

Відтоді балто-слов'янські мовні, а також і культурні, літературні зв'язки стають провідною проблематикою досліджень А. П. Непокупного. Результати вивчення спільних лексичних та семантичних явищ у слов'янських і балтійських мовах учений виклав у наступній монографії «Балто-севернославянские языковые связи» (К., 1976), яку він захистив у Вільнюсі як докторську дисертацію. Праця ґрунтується на великому, зібраному з різних джерел мовному матеріалі (у тому числі широко використані дані лексики Полісся). Серед іншого дослідник виявив у цьому матеріалі низку пруських назв, встановив територію поширення західнобалтійських апелятивів та похідних від них гідронімів, а також південну межу (на території України) слов'янських топонімів, що утворені від балтійських особових назв. Цікавили дослідника залишки ятвязької мови²⁷, а в останні роки — етимології пруських слів.

З 1982 р. А. П. Непокупний очолив відділ романського й германського мовознавства, і з того часу в проблематику відділу включено дослідження балтійських мов. При відділі готувалися аспіранти-балтисти. Творчий колектив під керівництвом Анатолія Павловича опублікував низку праць, у тому числі монографії «Спільна лексика германських і балто-слов'янських мов» (К., 1989) і «Нариси порівняльної семасіології германських, балтійських і слов'янських мов» (К., 2005) (обидві російською мовою).

Наукова творчість А. П. Непокупного як лінгвіста доповнювалася захопленням поезією (він автор збірки віршів «Золото вікон», 1989 р.), літературознавчою та перекладацькою діяльністю. Зокрема, він установив чимало фактів, пов'язаних з перебуванням у Литві Т. Шевченка й Лесі Українки.

Визначні заслуги А. П. Непокупного в галузі мовознавства, зокрема балто-слов'янських мовних і культурних зв'язків, були високо оцінені і в Україні, і в країнах Балтії: 1988 р. його обрано членом-кор. АН УРСР (нині НАН України), а 2004 р. — іноземним членом Академії наук Латвійської Республіки. Він нагороджений також орденом Великого литовського князя Гедиміна III ступеня (1998 р.).

Плідною діяльністю А. П. Непокупного продовжено й зміцнено традиційні контакти українських учених з колегами Балтії. Так, Л. А. Булаховський був учнем Я. Ендзеліна, коли той викладав у Харківському університеті, він був також у дружніх стосунках з К. Бугою і певний час листувався з ним, друкувався в литовських та латвійських виданнях, виступав з рецензіями на праці балтійських лінгвістів. Наукові контакти з балтійськими лінгвістами тривають.

²⁷ Непокупний А. П. З мовної спадщини ятвягів // Мовознавство.— 1971.— № 6.— С. 13–25; Непокупний А. П. К исследованию ареала ятвяжских реликтов // Проблемы этнической истории балтов : Тез. докл.— Рига, 1977.— С. 143–146.

Ономастичні дослідження давно вийшли за межі відповідного відділу академічного Інституту. Нині в Україні існує чимало ономастів — викладачів вищої школи, які успішно працювали й працюють у різних ономастичних галузях, у тому числі й як компаративісти. Це насамперед член-кор. НАН України Ю. О. Карпенко, професори Д. Г. Бучко, В. О. Горпинич, В. В. Лучик, М. Л. Худаш та ін.

Українські компаративісти — постійні учасники міжнародних славістичних конгресів, з'їздів. Так, на IX (Київському) Міжнародному з'їзді славістів із доповідями виступили В. Т. Коломієць («Значення даних порівняльно-історичної фонетики для дослідження слов'янського етногенезу»), Т. Б. Лукінова («Лексика слов'янських мов як джерело вивчення духовної культури давніх слов'ян»), А. П. Непокупний («Слов'янські архаїзми на фоні балтійських мовних систем»); на X (Софійському) Міжнародному з'їзді славістів Україну представляли І. М. Железняк («Гідронімія України і проблеми слов'янського етногенезу»), В. Г. Скляренко («Походження слов'янського і литовського циркумфлексу»), О. Б. Ткаченко («Слов'янські запозичення в неслов'янських мовах як джерело найдавніших слов'янських реконструкцій»), на XI (Братиславському) — В. В. Німчук («Українські говори та балканський мовний союз»), О. С. Мельничук, В. Т. Коломієць («Глибинні етимологічні зв'язки в лексиці слов'янських мов»), на останньому, XIV (Охрид, 2008) — В. В. Лучик («Середньонадніпрянська прабатьківщина слов'ян з лінгвістичного погляду»), Г. П. Півторак («Українсько-південнослов'янські лексичні паралелі як джерело реконструкції ранньої історії слов'янських племен»), Т. О. Черниш («Типологічні аспекти семантичної реконструкції гнізд праслов'янської лексики»), В. П. Шульгач («Старожитня гідронімія України і праслов'янський ономастичний континуум») і багато інших.

Оглядаючи шлях, пройдений компаративістикою в Україні за минулі 60 років, можна констатувати, що за цей історично короткий термін зроблено чимало. Підготовлено не дуже численні, але достатньо кваліфіковані кадри науковців, зусиллями яких створено низку фундаментальних праць, що демонструють такий обсяг та рівень опрацювання лексики української мови (ЕСУМ) і історії наголосу (монографії В. Г. Скляренка), яких ще не має жодна інша слов'янська мова. Унікальними є дослідження акад. О. С. Мельничука з порівняльно-історичного синтаксису і «О всеобщем родстве языков мира». У скарбницю знань про походження та історію слов'янських етносів, їхні контакти із сусідніми народами та мовами ввійшли праці Г. П. Півторака, А. П. Непокупного, О. Б. Ткаченка, українських ономастів. Ці та інші дослідження добре відомі за межами України.

Науковий пошук українських компаративістів триває, отже, можемо чекати на нові досягнення й відкриття.

T. B. LUKINOVA

FROM THE HISTORY OF COMPARATIVE-HISTORICAL LINGUISTICS IN UKRAINE (Towards the 60th Anniversary of the Linguistic Discussion)

The article deals with the linguistic discussion of 1950, putting an end to the dominance of N. J. Marr's «new teaching on language», as well as with the development of comparative linguistics in Ukraine in its aftermath.

К e y w o r d s: linguistic discussion, «new teaching on language», comparative linguistics, comparative-historical method, reconstruction, accentology, glottogenesis, substratum.